

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ve Döneminin Siyasal Ortamına Etkisi

NEC METTİN KEMAL

Araştırmacı - Yazar

Hüdâyî 948'de (1541) Şereflikoçhisar'da doğdu. Çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da ilk tahsiline başladı. Daha sonra İstanbul'a giderek Küçükayasofya Medresesi'ne girdi. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Hocası Nâzır-zade Ramazan Efendi'nin muîdi (asistanı) oldu. Talebelik ve muidlik yıllarında bir yandan da Halvetiyle tarikatına mensup Küçükayasofya Camii Şeyhi Nureddinzâde Muslihuddin Efendi'nin sohbetlerine devam etti. Hocası Nâzırzade Edirne Seli miye Medresesi'ne müderris, Mısır ve Şam'a kadı tayin edildiği yıllarda Hüdâyî'yi yanından ayırmadı. Hüdâyî Mısır'da hocasıyla beraber bulunduğu sırada Halvetiye tarikatının Demirtaşıye kolundan Kerimüddin el-Halvetî'den usuli-i esmâ terbiyesi gördü. 1573'te Mısır'dan dönüşünde Bursa Ferhadiye Medresesi'ne müderris ve Cami-i Atik Mahkemesi'ne nâib tayin edildi. Hocası Nazırzade ise Bursa mevleviyetine getirildi. Bursa'ya gelişinin üçüncü yılında hocası vefat etti. Talebelik ve muidlik yıllarından beri tasavvuf çevresiyle yakın teması bulunan Hüdâyî hocasının ölümünün, üzerinde bıraktığı derin tesir sebebiyle resmi görevlerinden ayrılarak daha önce vaaz ve sohbetlerine katıldığı Muh-yiddin Üftâde'ye intisap etti. Üç yıl gibi kısa bir zamanda seyr ü sülûkünü tamamladı. Şeyh Üftade kendisini memleketi Sivrihisar'a halife tayin etti. Burada ancak altı ay kadar kalabilen Hüdâyî, şeyhi Üftade'yi ziyaret etmek için tekrar Bursa'ya döndü. Fakat bu arada şeyhi vefat edince Rumeli'ye gitti. Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Şeyhülislam Hoca Sadedin Efendi'nin delaletiyle tayin edildiği Küçükayasofya Camii Tekkesi'nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. Bir yandan da Fatih Camii'de vaizlik yaptı, tefsir ve hadis okuttu. Daha sonra Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri 1589 yılında satın aldı. Dergâhının inşaatıyla daha yakından ilgilenmek için ika-

metgâhını Rumi Mehmet Paşa Camii civarına nakletti. 1595'te dergâhın inşaatı tamamlandı, 1599 yılında Fatih Camii vaizliğini bırakarak Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde Perşembe günlerinde vaaz etmeye başladı. Sultan Ahmed Camii'nin açılışında (1616) ilk hutbeyi Azîz Mahmud Hüdâyî okudu ve her ayın ilk Pazartesi günü vaaz etmeyi kabul etti¹.

Yaşadığı dönemde devrinin ulema ve meşayihü arasında mümtaz yeri olan Azîz Mahmud Hüdâyî, aynı zamanda devlet adamları ve padişahlarla sıkı bir diyalog tesis etmiştir. Bu tesis edilen diyalog ve samimiyet pekişerek padişahlarla karşılıklı mektuplaşma safhasına kadar varmıştır².

Çalışmamızda bu mektupların, dönemine Azîz Mahmud Hüdâyî'nin çeşitli yönleriyle etkisini belgeleyen en önemli kaynaklardan biri olması sebebiyle; Mustafa Salim Güven beyin 1992'de yapmış olduğu "Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları" adlı çalışması bizim de temel referansımız olmuştur. Azîz Mahmud Hüdâyî 1543-1628 tarihler arası yaşamış ve bir asra yaklaşan ömründe 8 padişahın devrini idrak etmiştir. Bu padişahlar şunlardır: Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmet, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad.

Azîz Mahmud Hüdâyî gerek toplumun gerekse padişahların zaaf ve meziyetlerini gâyet iyi teşhis etmiş, her vesile ile zaafların adalet, sünnet ve şeriat çerçevesinde giderilmesini istemiştir. Bu, Hüdâyî'nin III. Murad'la I. Ahmed'den başka III. Mehmet'e ve II. Osman'a mektup yazdığı mektuplar ve tarihi olaylarla mukayese edilince anlaşılacaktır.³

Hüdâyî, sünnî ve mütteşerrî bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Mektupları ve diğer eserleri bunu teyit etmektedir. Türkçe mektuplarında sık sık padişaha nasihatte bulunmuş; toplumdaki aksaklıkları bildirmiştir. Tarihî ve tasavvufî konulara da yer verilmiştir.

Hüdâyî, bu mektuplarında daha önce yaşanan tarihi olayları tahlil edip zamanın harp ve diğer sosyal olaylarıyla mukayese etmeye çalışmıştır.⁴

Azîz Mahmud Hüdâyî Döneminde Osmanlı'nın Siyasi Ve Toplumsal Durumu Hüdâyî'nin yaşadığı dönem tarihe Türk asrı olarak geçen 15. asrı takiben ve Türklerin bütün tarih boyunca yaşadıkları ikinci en iyi asır olan 16. asırdır. III. Murad'ın saltanatının sonuna doğru, Osmanlı devletinin Asya, Avrupa ve Afrika'da olmak üzere toplam toprak bütünlüğü 19.902.191 km'ye ulaşmıştır.⁵

Kanuni döneminde her alanda altın çağını yaşayan Osmanlı Devleti ticari sahada Yasef Nissi (1588) gibi Yahudi tüccarlarına imtiyaz tanıyarak ilk yaraları almıştır.⁶

Kanuni'den sonra tahta geçen ve padişahların sefere çıkmaması gibi kötü bir âdeti getiren II. Selim zamanında her sahada babasının bıraktığı değerli insanların gayretiyle Akdeniz'de stratejik önemi olan Kıbrıs feth edilmiştir. Mimaride Mimar Sinan (1551) edebiyat ve şiirde Bâki (1600) ve Fuzûlî, hüsn-i hatta Karahisarî (1556) devlet işlerinde de Sokullu Mehmet Paşa (1579), Sinan Paşa (1596), Pi-yale Paşa (1593) ve Kılıç Ali Paşa (1587) en önemli devrelerini yaşıyorlardı.

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmii

III. Murat (1574-99) disiplinsiz bir yönetim göstermiş, onun döneminde Sokullu gibi büyük bir devlet adamı suikasta kurban gitmiş, bu suikast İran'la olan savaşın lüzumsuz yere uzamasına sebep olmuştur. İsrâf ve lüksün neticesi mali krizler baş göstermiştir. Bu sebeple yeniçerilere verilen maaşta azalma olmuş, yeniçeriler ilk defa ayaklanarak padişahın kelle istemiştir. Maliye Bakanı Mehmet Efendi hayatını bu hadisede kaybetmiştir. Devletin siyasî, askerî ve malî yapısında bozulmalar baş göstermiştir.⁷

Hüdâyî böyle bir dönemde padişahlarla irtibat kurmaya çalışmıştır. Onun padişahlarla samimiyet kurma arzusunun temelinde toplumdaki aksaklıkların giderilmesi için nasihatte bulunma arzusu yatmaktadır.⁸

III. Mehmet döneminde de dışarıda savaşlar devam etmiş, içeride de Celâlî isyanları başlamıştır.

I. Ahmed, III. Mehmet'ten sonra tahta geçmiş, barış yoluyla dış problemleri merkezî otoriteyi kuvvetlendirerek de iç problemleri yüzeysel olarak hallederek daha çok İstanbul'un imarı ile uğraşmıştır. Sultan Ahmed Camii'ni yaptırarak Osmanlı mimarisinin zarif bir şaheserini sonraki nesillere armağan etmiştir. Caminin temel atma merasiminde Şeyhu'l-islam Mehmet Efendi, Azîz Mahmud Hüdâyî askeriyeden Kuyucu Murat Paşa beraber ilk kazmaları vurmuşlardır. Medrese, tekke, kışla üçlüsünün Osmanlı medeniyetindeki tesiri bakımından bu olay önemlidir.⁹

Padişah I. Ahmed Hüdâyî'ye son derece samimi bağlarla bağlıdır. Bu bağlılığı onu, devlet işlerinde Hüdâyî ile istişare etmeye bile götürmüştür. Padişah Akdeniz'den korsanları uzaklaştırılıp hac ve ticaret yolunu güvenli hale getirmeyi düşünüyordu. Bunun için Hüdâyî'nin müridi olan Kaptan-ı Derya Halil Paşa gö-

revlendirilmiştir. Ayrıca padişah Hüdâyî'nin görüşünü sormuş, Hüdâyî de korsanların saklandığı yerin Malta ve Girit Adaları olduğunu belirterek problemin kökten halledilmesini istemiştir.¹⁰

Hüdâyî'ye olan bağlılığı ve saygısı, Hüdâyî'yi görünce atından inip yerine onu bindirerek kendisi rikâbında piyade yürüyecek kadar padişahı teslimiyete götürmüştür.¹¹

Sultan Ahmed'in yerine kardeşi I. Mustafa geçti. Ancak aklî dengesinin özürülü olması nedeniyle üç ay sonra hal edildi. Yerine zeki ve iyi tahsil görmüş olan II. Osman geçti. (1618-1622).

Genç Osman yeniçeri ocağının ıslahıyla devlette köklü bir reform yapmak istemişse de bundan haberdar olan yeniçeriler yine isyan ederek II. Osman'ı katlettiler. Bu olay asker ocağının iyice bozulduğunu bize göstermektedir.

II. Osman'ın katlinden sonra I. Mustafa tahta tekrar geçti ise de kısa bir süre sonra II. Osman'ın kardeşi IV. Murat padişah oldu.¹²

IV. Murat tahta geçtiğinde Celâlî isyanlarıyla Anadolu iyice karışmış, İran Bağdat'ı almıştı. IV. Murat kardeşinin başına gelenleri iyi tahlil ederek devlet işlerinde tecrübe kazanmıştı ve Bağdat'ı da alarak başarılı olmuştur. Sosyal anlamda çalışmalarıyla ülke içinde de huzuru ve asayişini sağlamak için çeşitli ilkeler koymuştur.¹³

Osmanlılarda saltanat kılıcını tahta çıkarken en muteber şeyh kuşatırdı. IV. Murat'a da kılıcını Eyüp Sultan'da Hüdâyî kuşatmıştır. Bu durum Batı'da krallara kilise tarafından taç giydirilme olayı olarak tezahür etmiştir. Böylece padişah manevi otoriteyi de yanına almış oluyordu. Bursa'da Emir Sultan II. Murat'a, Eyüp'te de Akşemseddin Fatih'e aynı şekilde kılıç kuşatmıştır.¹⁴

Azîz Mahmut Hüdâyî, IV. Murat'ın saltanatı sırasında vefat etmiştir. Görüldüğü gibi Hüdâyî, saadetin felakete dönüştüğü bir devrede yaşamıştır. Devlet-i Aliyye'nin başına gelen menfî durumları manevi rüzgârıyla ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Padişah'tan devlet adamlarına, esnaftan normal halka kadar her sınıftan insana kucağını açmış, nasihat ve tavsiyeleri ile onların yolunu aydınlatmaya çalışmıştır. Dînî kuralların icrası ve sünnetin ihyası için hizmetini liyakatle yürütmüştür.¹⁵

Azîz Mahmud Hüdâyi Döneminde Önemli Siyasi Meseleler

Azîz Mahmut Hüdâyî'nin mektuplarından anlaşıldığına göre, onun önem verdiği tarihi olaylar şunlardır:

1. İran meselesi
2. Batı'daki devletlerle ilgili meseleler
3. Balkanlar'daki ilhad hareketleri
4. Celâlî isyanları
5. Akdeniz hac ve ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması
6. Mektuplarda geçen harpler ve feth edilen yerlerin ismi
7. Anlaşmalar
8. Sosyal olaylar

Hüdâyî geniş tarihî ve coğrafi bilgisiyle padişaha yazdığı mektuplarda bir nevi müsteşarlık görevi yapıyordu. Özellikle onun İran'dan gelen Şiîlik tehlikesine ve zulmüne karşı aldığı kesin tutum ve Balkanlar'daki ilhâd (dinsizlik) hareketlerine engel olmak çabası bunu ortaya koymaktadır¹⁶

1. İran meselesi:

Azîz Mahmut Hüdâyî Şiîlik hareketine ve bu düşüncenin yayılmasına aşırı derecede karşıydı. Azîz Mahmut Hüdâyî'nin o günkü Şiîlere ve onların temsilcisi durumunda olan İran Safevî Devleti'ne karşı olması Safevîlerin Kafkasya, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Gîylân'da yaptıkları zulümlerdir. Buralar genellikle Sünnî müslümanların yaşadıkları yerlerdir. Şiîler gerek devlet politikası, gerekse ferdî düşünce olarak yayılcı politika izliyorlardı. Bunu da baskı ve zulümle yapıyorlardı.¹⁷

Hüdâyî mektuplarında bu durumu ve Safevîler'in zulmünü sık sık dile getirir. Bunlardan birisi Gîylan ile ilgilidir. Kendilerine İranlılar'ın zulmettiğini belirtip padişah'tan yardım talep eden Gîlan halkının durumundan haberdar olan Hüdâyî III. Murat'a bir mektup göndererek bu halka yardım edilmesini ve İran'ın ih-tar edilmesini isteyip Gîylan'a yardım etmenin İran'ı Osmanlı devletine mutî kı-lacağı ve bu halkın Osmanlı reayası olacağını bildiriyor.(18) Daha sonra İran cephesine ordu gönderen Osmanlı, Ferhat Paşa komutasında Tebriz'i kuşatarak alır, Hüdâyî de bizzat bu seferde bulunmuştur. Daha sonra da İran'la 1590 yılında İstanbul Muâhede'si imzalandı. İran ilk kez Osmanlı'nın kendisinden üstün olduğunu kabul ediyor, Hüdâyî'nin Sultan'a yazdığı mektuptaki öngörüsü ve ta-kip edilen siyasetin neticesi tahakkuk ediyordu (19). Hüdâyî yine padişaha bir rüyasında Kazvin bölgesinin kendisine görüldüğünü, dolayısıyla Kazvin'e padişahın sefer düzenlemesini istemektedir.(20) Daha sonra padişah istihbarat neticesinde Kazvin'in ele geçirilebileceğini Ferhat Paşa'ya bildirmiş, Ferhat Paşa bu durumu değerlendirememiş fakat önemli bir şehir olan Gence ele geçirilmiştir.²¹

2. Batı'daki devletlerle ilgili meseleler:

Avusturya Macar Krallığı ile Osmanlı Devleti yine III. Murat döneminde uzun süren savaflara girdiler.²² Bu mücadele neticesinde Osmanlı'nın Avrupa'daki otoritesi zayıfladı. İç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı olan Lehler de uzun süren savaflar neticesinde yıpranan Osmanlı'ya boyun eğmek istemiyordu. Bu işe önce vergilerini azaltarak başladılar. Bu durumu duyan Hüdâyî, padişaha mektup yazarak Lehler'in yaptıklarının yanlarına konmamasını, yoksa daha sonra aynı hareketi devam edeceklerini ve bu durum şâyî olursa diğer düşmanlara da kötü örnek olacağını dile getirdi.²³ Ayrıca Ruslarla Lehler'e bağlı Kazaklar, Akkirman başta olmak üzere Karadeniz sahillerine vuruyorlardı. Kazaklar'ın bu işi Lehler ve Rusların kışkırtmasıyla yaptığını görmekteyiz.²⁴ Ayrıca Lehistan kralının voyvodaları himaye etmesi ve vali İskender Paşa'ya karşı gelmeleri II. Osman'ın Leh seferine çıkmasına sebep olmuştur.²⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin onüç dilimli Tac-ı Şerifi

Azîz Mahmud Hüdâyî sefer düzenlenmesiyle ilgili mektubun yanında, Lehistan'daki problemlerin üstesinden gelineceğine dair II. Osman'a mektup yazmıştır. Hüdâyî tarafından II. Osman takviye ve teşvik ediliyordu.²⁶

3. Balkanlardaki ilhad hareketleri:

İstanbul'a gelmeden önce bir müddet Rumeli'nde kalarak halka irşad ve tebliğ yapan Hüdâyî, Balkanları çok iyi biliyordu. Ancak Hüdâyî'ye göre orada en tehlikeli cereyan, Şeyh Bedreddin'in Yıldırım Bayezid döneminde başlattığı Simavnîlik'tir (Simavnevîlik). Hüdâyî'ye göre Bedreddin, Simav (Simavna) kadısının oğlu olup orada dünyaya geldiğinden dolayı bu mezkûr isim vermiştir.²⁷

Hüdâyî, Şeyh Bedrettin'in hareketlerini ve akıbetini kısaca anlattıktan sonra onun ilhadî tutumlarının neler olduğunu belirtir. Simavnîler'in sapık itikatları şunlardır:

- * Kıyametin kopmasını reddederler,
- * Cismanî haşri reddederler,
- * İbahiyece bir görüşe sahiptirler. Helal ve haram ile emir ve nehiy gibi şeyleri kabul etmezler, her şeyi mübah sayarlar.
- * Ashab-ı Kiram'ın ve Hulefâ-i Raşidîn'in üstünlüğünü kabul etmezler.
- * Kur'an'ı inkâr ederler,
- * Ehl-i Sünnet'e karşı çıkarlar,
- * Hüdâyî bu taifenin ilhadının sadece fikir planında olmadığını, davranışlarına aksettüğünü belirtir. Bu taifenin yaptığı belli başlı kötü davranışlar ve tahripler şunlardır:
  - * Celalî isyanlarına destek verip yardım ve yataklık yapmak,
  - * İran tesiriyle Şiîliğin Osmanlı topraklarında yayılmasını istemek,
  - * Ashaba ve ilk dört halifeye dil uzatmak,
  - * Müslümanları öldürmek ve bir müslüman öldürmeyi binlerce kâfir öldürmüş gibi gaza saymak,

* Şeâir-i islâmî (o memleketin Müslümanlığa dair camii, minare gibi alametlerini) ortadan kaldırmak²⁸

* Hüdâyî bu sapık taifenin bu günkü Dobruca çevresinde yayıldığını mektuplarında belirtiyor.²⁹

Hüdâyî bu hareketlerin çok yakın olduğunu, bunun hayret ve teaccüble karşılandığını belirtip, acilen önlenmesinin gerektiğini, askerle yoklanmasını, bunu yaparken halkı soğutmadan ve halkın eğitimle doğru bilgilendirilerek bu bölgenin ıslah edilebileceğini belirtiyor.³⁰ O tarihte III. Murat padişah'tır.

4. Celâlî İsyânları:

16. yy. sonunda merkezî otoritenin zayıflaması ile Anadolu'da ve Rumeli'de huzursuzluklar başladı. Halka zulmeden, vergi toplayan, devlet içinde devlet kuran âsiler ortaya çıktı. Bu olaylara Celâlî İsyânları denir. Bu bir tür anarşi hareketidir. Devlet görevlilerinin de Celalilerle işbirliği yapması devlet bünyesinde zaafa yol açmış, asayiş bozulmuş ve refah seviyesi düşmüştür.

Azîz Mahmud Hüdâyî, mektuplarında genel olarak bu hadiselerden bahsetmez. Ancak problemlerin altında genel olarak dinî hayatın ve Allah korkusunun kalplerde etkisini kaybetmesini görür. Hem halkın hem de ulemanın bazı yönlerini beğenmez, onların ikaz edilmesini ister. Şeriatın icrası ve sünnetin ihyasında ihmal olduğunu ve bunun düzeltilmesi gerektiğini belirtir.³¹

5. Akdeniz hac ve ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması:

Malta ve Girit adalarındaki korsanlar, Akdeniz'deki Osmanlı ticaret gemilerini soyuyor, deniz yoluyla hacca giden Müslümanları rahatsız ediyorlardı. Bu sebeple Hüdâyî padişaha bir deniz seferi düzenleyip Girit ve Malta'daki bu problemin ortadan kaldırılmasını tavsiye etmiştir.

“Husûsen ve bu senede saadetlü padişahım, gaza-yı bahr tedarikin edip Girit ve Malta ortadan ref olunmasına ihtimam ve tekayyüd buyurmak gerektir. Sizler himmet ve dikkat edin, müsebbibü'l-esbâb teysîr eder.³²

Hüdâyî iki ayrı mektubunda da padişah'tan Akdeniz ticaret ve hac yolunda deniz seferi düzenlenerek güvenliğin sağlanmasını istiyor. Her iki mektubunda da bu işin, padişahın halis hizmetçisi ve duacısı “Kaptan Paşa” tarafından yapılabileceğini belirtir.³³

Hüdâyî'nin mektubunda geçen kaptan paşa ile ilgili bilgiler tahlil edilince bu şahsın Hüdâyî'nin müridi olan Kaptan-ı Derya Halil Paşa (1629) olduğu ortaya çıkar.

Halil Paşa I. Ahmed döneminde iki kez kaptan-ı deryalık yapmış, donanma ile Akdeniz seferi düzenlemiş (1614), Girit ve Malta'yı vurmıştır. Hatta Malta'ya asker çıkarmış, Mısır'dan gelecek olan Osmanlı hazine gemisini soymaya hazırlanan Malta şövalyelerini dağıtmıştır.³⁴

Daha sonraki mektupların incelenmesi ile bu mektubun I. Ahmed e yazıldığı ortaya çıkmaktadır.³⁵

Ayrıca Halil Paşa I. Ahmed'in veziriâzamıdır. 1618'de İran'a sefer düzenler. I. Ahmed'in ölümünden sonra, I. Mustafa'nın tahta çıkışında II. Osman Halil Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Bu sebeple II. Osman kendisini azletmişti. Daha sonra Azîz Mahmud Hüdâyî II. Osman'a mektup yazarak Hüdâyî dergâhında inzivaya çekilmiş olan Halil Paşa'nın tekrar kaptan-ı deryalığa getirmesine vesile olmuştur.³⁶

Kaptanıderya Halil Paşa komutasında 1620 yılında (II. Osman döneminde) İtalya'ya seferler düzenlenmiş, Adriyatik sınırları vurulmuş ve bütün Akdeniz baştan aşağıya dolaşarak, Akdeniz'de kargaşa önlenmiştir.³⁷

6. Anlaşmalar

Azîz Mahmud Hüdâyî nin mektuplarında iki ayrı anlaşmadan söz edilir. Bu anlaşmalar şunlardır:

- a) Ruslarla yapılan anlaşmalar,
- b) İranlılarla yapılan anlaşmalar.

a) Ruslarla yapılan anlaşma:

Osmanlı Devleti, Rusya'daki işleri Kırım Hanı vasıtası ile hallediyor, aralarında anlaşmazlık olduğunda müdahale ediliyordu. Ruslar'ın Altınorda devletinin yıkılmasından sonra meydana gelen küçük Türk hanlarına müdahalesine, Osmanlı ve Kırım Hanı Devlet Giray Han birlikte müdahale ettiler ve Kazan'ı ele geçirdiler (1521'de). Ancak Kırım Hanı'nın yerine küçük oğulları geçince Kazan'ı ellerinde tutamadılar. 1557'de Kazan Moskova kontrolüne girdi. Ruslar Kazan'ı ellerinde tutmak için İdil nehri üzerine Hisar yaptılar.³⁸

Kırım Hanı Giray Han ve oğlu II. Giray Moskova'yı sıkıştırırlar, bu arada Rusların Lehlerle de arası açıktır, devamlı savaş halindedirler.

Bu olaylar üzerine Moskova Çarı anlaşma için İstanbul'a elçi gönderir (1615). Hüdâyî bu noktada I. Ahmed'e mektup yazarak Ruslar'ın samimiyetinin mutlaka kontrol edilmesi gerektiğini, samimiyetlerinin bizim teklifimizi kabul etmelerine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ruslar bize itaat etmek isterlerse:

- a) Hanı ve Kazan'ı versinler, oranın halkı eziyetten kurtulsun.
- b) Terek suyu üzerindeki hisarlardan askerleri boşaltsınlar.
- c) Kuban suyu üzerine bina etmek istedikleri hisarı yapsınlar.³⁹

Zaten Çar'ın asıl maksadı Kırım'la barışmak ve Kazan'dan çıkmak olmadığını, bu maddeleri kabul etmemeleri ile ve daha sonraki olumsuz tutumunda görmekteyiz.⁴⁰

b) İranla yapılan İstanbul Muâhadesi:

Hüdâyî Ruslarla yapılan anlaşmada olduğu gibi İranla yapılan İstanbul muâhadesinde de daha çok şîilerin zulmünden sünnileri kurtarmaya yönelik çalışmıştır.

Üsküdar Kızkulesi ve salacak

Hüdâyî özellikle sünni Gılân halkının zulümden kurtarılmasını istemiştir.⁴¹ Tebriz seferinden sonra Gılân meselesi büyük ölçüde halledilmiştir. Osmanlı'ya bağlanmasa da Osmanlı kontrolünde sünni Karkiyai hanedanlığı kurulmuştur (1590).⁴²

Hüdâyî, İran'lıları Ruslardan daha tehlikeli buluyor ve Şii Safevi devletini ve Şah hanedanlığını domuzla benzeterek, domuzun kuyruğunu kesmekle koyun olmaz deyip, ihtiyatı elden bırakmamayı öğütüyor.⁴³

Hüdâyî'nin bu sözleri sağlığında, aradan on beş yıl geçtikten sonra zuhur etti. 1603'de Şah, Tebriz'i I. Ahmed tahta geçtiği sırada düşürdü ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldırdı. Güney Azerbaycan, Nahçıvan, bugünkü Ermenistan o zaman Türk ülkesi idi.⁴⁴

7. Sosyal Olaylar

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin en önemli hedefi insanın mükemmelliğe ulaşmasıdır. Ona göre mükemmel noktaya ulaşan insan, insan-ı kâmil'dir ve insan her yönüyle câmî (kapsayıcı) varlıktır.⁴⁵ Onun bu câmiyyet görüşü bir noktada Kur'an'da ahsen-i takvim olarak anlatılan yaratılış biçimidir. İnsanın Kur'an'ın ifadesiyle en aşağıya inmesi de, en yukarıya çıkması da mümkündür. Ve insanın en yukarı çıkması gayedir. Bu da ancak insana hizmetle mümkün olur.⁴⁶

İnsan için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamasını isteyen Hüdâyî, hayrın manilerinin çok olacağını ve hayırlı işleri yapmasından dolayı padişahı tebrik etmiştir.⁴⁷

Bu mektuplarda geçen sosyal hâdiseler şunlardır:

a) Halka odun dağıtılması: Hüdâyî III. Murad'a yazdığı mektupta onun halka odun dağıtma niyetinde olduğundan bahsediyor. Böyle bir niyeti olduğu için padişahı tebrik edip, niyetini gerçekleştirmeye teşvik ediyor.⁴⁸

b) Kadıların isyanı: Azîz Mahmud Hüdâyî'nin mektuplarından kadıların padişaha tuğyanda bulduklarını öğreniyoruz. Hüdâyî mektubunda padişahın hatalarını kabul eden kadıların, affını istiyor.⁴⁹

c) Askerin bozulması: Çıkan bir yangında askerden yardım istenmiş, fakat asker çalışmamış, halkın çalışmasını da engellemiştir. Hüdâyî buna çok üzülmüş, askerin bu bozukluğunun engellenmesini ve onların ıslah edilmesini istemiştir.⁵⁰

"Din ve dünyanın kuvveti ve kudreti, cünûd-ı İslam ve reâya ile" olduğunu belirten Hüdâyî, halk ile asker arasına giren soğukluğun giderilmesini ve iktidarın simgesi olan bu iki gücün devamlı birbirine destek olmasını istemektedir.⁵¹

d) İçkinin yasaklanması: Tarihî kaynaklar ilk içki yasağının 1580-85 yılları arasına tekabül ettiğini göstermektedir. Bu dönem III. Murad dönemidir.⁵²

Diğer içki yasağı bütün Osmanlı'ya şâmil olarak 1613 yılında konulmuştur.⁵³ Bu dönemde Padişah I. Ahmed'dir ve Hüdâyî'nin mektubunda bahsettiği içki yasağı budur. Bu sebeple Hüdâyî tarafından Sultan I. Ahmed hayır duaya muhatab olmuştur.

e) Mehdîlik iddiaları: Mektupta Hüdâyî "iki feth-i azim ettiniz" diyor. Bunun birisi içkinin yasaklanması, diğeri de mehdîlik iddialarıdır. Bu gibi iddiaları ve sahte kimliklerle Ehl-i Sünnet itikadının dışında hal ve hareketleri Hüdâyî hiçbir zaman tasvip etmemiştir.⁵⁴

f) Def-i belâ duası: Yine Hüdâyî umumi belaların def'i için toplu duaya çıkılması hususunda padişahı teşvik etmiştir.⁵⁵

Hüdâyî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı toplumunun ahlakî yapı itibarıyla zedelemeye başladığını görmekteyiz. Hüdâyî'nin padişahlara mektup yazarak onlara bu konularda yardımcı olduğunu müşahede etmekteyiz.

Mektuplarda Devrin Ulema, Meşayih Ve Devlet Ricali İle İlgili Konular

Azîz Mahmud Hüdâyî mektuplarında yer yer zamanın ulemasından, meşayihinden ve devlet adamlarından bahseder. Hepsisiyle çeşitli seviyelerde münasebetleri olmuştur.

Bu üç sınıf Osmanlı'nın ruhu sayılabılırdi. Bu sebepten olacak ki, Hüdâyî "Ehl-i ilim olmak ağır yük hamletmektir. Allah ü Teala ehl-i ilimden, peygamberlerden aldığı ahdi alır"⁵⁶ diyor. Ancak yaşadığı dönemin manevî yapısını beğenmeyen Hüdâyî, ulema ve sulehanın hamlettiği ağır yükün padişah tarafından kendilerine hatırlatılmasını istiyor.⁵⁷

1. Ulema ile ilgili konular

Hüdâyî'nin mektuplarından ulemaya karşı saygı ve muhabbetle sultanlara teziye mahiyetinde mektuplar yazdığını ayrıca ulemadan bazılarının kendisinin İstanbul'da kalmasını sağladığını, bazılarının da padişahla ilişkiye geçmesinde yardımcı olduklarını görüyoruz. Zekariya Efendi ile Bostanzade Mehmed Efendi onun İstanbul'da kalmasını sağlamışlar, Kapıağası ile Kıbrıs Paşası Ahmed Paşa da padişahla ilişkiye geçmesinde yardımcı olmuşlar; Hoca Sa'dettin ise hem İstanbul'da kalmasında, hem de padişahla münasebete geçmesinde etkili olmuştur.

Bostanzade Mehmed Efendi (1598) ile Zekariya Efendi (1593) ve Hüdâyî hepsi medrese kökenlidir. Daha önce tanışmalarından kaynaklanan bir yolla münasebetlerini geliştirmişlerdir.

2. Meşayih ile ilgili konular

Azîz Mahmud Hüdâyî padişaha yazdığı mektuplarında meşayih hakkında bilgi verir. Onları detaylı olarak tanıtmaz ya onların padişahla ilgili gördüğü bir rüyadan ya da giderilmesi gereken bir ihtiyacından bahseder. Bu mektuplar, meşayihın padişahla irtibata geçmek için Hüdâyî'ye müracaat ettiklerini gösterdiği gibi, Hüdâyî'nin gerek meşayih gerekse padişahlar nazarındaki nüfuzunu ortaya koyar. Aslında Hüdâyî'nin maddi ve manevi nüfuzu devrinin her sınıf insanı üzerinde etkili olmuştur. Hatta bazı medrese hocaları, medreselerini bırakıp Hüdâyî'ye intisap ederek, müridi olmuşlardır. (Kargalı Medresesi'nin müderrisi bunlardan birisidir)⁵⁸

Hüdâyî meşayihla ilgili olarak padişaha yazdığı mektuplarda, padişahın meşayihla irtibatlı olmasını ve ihtiyaçlarını gidermesini tavsiye eder. Ulemayı ve meşayihı padişahın duacıları olarak vasıflandırır. Padişahın ehlullahtan olan kimselerle münasebetini artırmasını duacılarını çoğaltması olarak değerlendirir. Bu durumu padişah adına "Sayd-ı azîm" olarak nitelendirir.⁵⁹

Hüdâyî nin haklarında bilgi verdiği meşayıhtan bazı zatlar şunlardır:

1. Sofyalı Bâlî Efendi (1553)
2. Nureddinzâde Muslihuddin Efendi (1573)
3. Şaban Efendi halifesi Şeyh Mehmed Efendi
4. Davud Efendi
5. Rodoslu Aliyüddin Efendi
6. Medineli Şeyh Mehmed
7. Kastamonulu Meczub
8. Mısırlı Abdülhalik Derviş

3. Hüdâyî nin Devlet Ricali ile İlişkisi

Azîz Mahmud Hüdâyî Efendinin zamanın devlet adamları ile de samimi olduğunu görüyoruz. Onun bu samimiyeti bazı şahıslarda padişahla Hüdâyî'nin ta-

nışmasında yardımcı olma şeklinde tezahür ederken, bazılarında da Hüdâyî'nin onlara aracılık yapması şeklinde ortaya çıkar. Hüdâyî'nin aracılığı daha çok tayin ve terfilerde söz konusudur. Hüdâyî'nin devlet adamlarından çeşitli şekillerde münasebet kurduğu şahıslar şunlardır:⁶⁰

-Kıbrıs paşası Ahmed Paşa: Hüdâyî İstanbul'da kalmaya karar verdiğinde padişahla münasebet kurmasını sağlayan kişilerden birisidir.

-Hızır Paşa: Balkanlar'daki ilhad hareketlerini gâyet iyi bilen birisidir. Hüdâyî Hızır Paşa'yı "Simavîlerin" yaptıklarına şahit tutar.

-Kazasker Dügmeçizade Efendi: Görevden azledilen bu kişi hakkında padişaha Hüdâyî tezkiye yazmıştır.

-Hüseyin Bey: Hüdâyî, Kudüs'ün idarecisi olan bu zatı padişaha tezkiye etmiştir.

-Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa: Yaptığı hatadan dolayı Hüdâyî, suçunun affedilmesini istemiştir.

-Ferhad Paşa: III. Murad döneminde beraber Tebriz seferine iştirak etmişlerdir ve veziriazamlık yapmıştır.

-Halil Paşa: Hüdâyî'ye intisab etmiş olan Halil Paşa Kaptanıderya ünvanını üç kez, bir kez de veziriazam pâyesi kazanmıştır. Hüdâyî, padişahlara (I. Ahmed ve II. Osman) tezkियeler yazmıştır.

A- Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Padişahlara Öğütleri

Hüdâyî "Her padişah yanında ashab-ı kemâlden birisini bulundurmuştur" diyerek, yine bu kişilerin görevinin ızhâr-ı kemâl etmek olduğunu beyan etmiştir.⁶¹ Hüdâyî bu durumun padişahlar için mutlak faydası olduğunu söyler ve "Devletin idari işlerinde ve dünyevi meşgalelerde evliyaullahla istişare yapmasını ve onların görüşlerine teslim olmanın, büyük hayırlara vesile olacağını ve kişinin mes'uliyetini azaltacağını beyan etmiştir. Onların dediği yapılırsa halk ve Hak nazarında mes'uliyetten kurtulacağını ve şeriat ve sünnetin mûcibinin gerçekleşeceğini belirtmiştir.⁶²

Zâhirî ilimlere bâtinî ilimlere birlikte vakıf olması onu diğer meşâyıha göre etkili kılmıştır. Tarih bilgisi çok iyi olan Azîz Mahmud Hüdâyî haklı olarak devrindeki padişahların danışman ve öğüt vericisi olmuştur.

Hüdâyî, padişaha yaptığı öğütlerin nihaî gayesinin onu "Şeyh-i mutlak makamına ulaştırma olduğunu belirtir. Padişaha biz hatırlatma ve nasihatte bulunuyoruz. Padişahımız da aynı şekilde reayasına nasihatte bulunmalıdır" der. Hüdâyî'nin öğüt ve nasihati, mektubundan anladığımız göre "tecdid hareketi"⁶³ olarak gördüğünü belirtelim.

Hüdâyî padişahlara nasihatta bulunurken şu perspektiflerden hareket etmiştir. Padişahlık makamının muktazâsı olarak yapılan tavsiyeler:

Hüdâyî'ye göre padişah zıllullah ve halifetullahtır. Bu makamın emanet-i ilahiyeye olduğunu söyleyip, halka iyilikle muamelede bulunup, makamın kadrini bilmek gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁴

Padişahın devamlı kendisini kontrol etmesi gerektiğini ve reayasını (halkını) sürekli düşünmesi gerektiğini ve bunun için de Hz. Peygamber'in (a.s) ahlakıyla ahlaklanması gerektiğini ifade etmiştir.

Hüdâyî padişaha öğüt verirken, verdiği öğütlerin padişahta etkisini göstermesi için devamlı iltifatta bulunmuştur. Adalet ve istikamet üzerinde hassasiyetle duran Hüdâyî, padişahın dış ve iç görünümünün her ikisinin de kâmil olması gerektiğini söylemiştir. "Ve zâhirde fetihler, batında olan tecelliyât-ı ilâhiyyenin âsâr-ı tabîasıdır. Zira bâtında olan tecelliyat-ı melekutiyenin teyidi ve takviyesi iledir."⁶⁵

Ayrıca Hüdâyî, padişahın makamı dolayısıyla birçok işi olduğunu, tarikat ve tasavvufta aşırı bir tutum takınmamasını ve itidalli olmasını tavsiye ediyor. Hatta Anadolu'daki Kızılbaş hareketinin yayılmasının oralardaki ulema, meşayih ve ümeranın maarif-i tasavvufa düşüp, şeriat ve sünnetin icrasında gevşeklik göstermelerinden kaynaklandığını ileri sürer. Bu sebeple Hüdâyî şeriata tabi olmayı tarikata tabi olmaktan üstün tutar.⁶⁶

Devlet İşlerine Yönelik Öğütleri:

Hüdâyî özellikle devlet işlerinde adaletin ve huzurun sağlanması için hakkaniyete uygun davranılması gerektiğini belirterek, tasavvufi duruşun pek de sıhhatli olmayacağını söylemiştir.⁶⁷

Halka İlişkilere Yönelik Öğütleri:

Azîz Mahmud Hüdâyî padişahın asıl görevinin insanlığa hizmet olduğunu, toplumda fitne ve fesadın kaldırılmasının şart olduğunu defâetle belirtir.⁶⁸

Padişahın azaları olan asker ve diğer mü'minlerle iyi geçinmesini, onları memnun ve mesrur etmesini tavsiye eder ve onlara "merhametle" muamelede bulunulması gerektiğini ve ihtiyaçlarının çözülmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁹

Düşmanlara Karşı Takip Edilecek Siyasete Dair Öğütler:

Hüdâyî halkın hayır duasını ve memnuniyetini alan padişahın dışarıda başarılı olacağını ifade eder.

Hüdâyî padişaha hiçbir zaman düşmanların kinlerinin gitmeyeceğini ve bu sebeple düşmana karşı daima hazırlıklı olunmasını ister. Savaş açılacak beldenin durumunu göz önünde tutulmasını ve zayıf anının ve zayıf yerlerinin gözetilmesini tavsiye eder.⁷⁰

Dış siyasette Hüdâyî'nin teyakkuz politikası dönemin şartları düşünüldüğünde makul bir siyaset olarak karşımıza çıkıyor ve en uygun zamanın ve mekânın seçilmesini ve savaş stratejisinin de buna göre hazırlanmasını talep ediyor.

Padişahlarla Hüdâyî'nin Karşılıklı Samimiyetlerini Gösteren Öğüt ve Davranışlar:

Hüdâyî ile padişahların birbirlerine hayır dua ettiğini, tebrikleştiklerini, padişahın Hüdâyî'nin öğütlerinden hoşlandığını, karşılıklı olarak birbirlerini ikaz ettiklerini görmekteyiz. Bu da bize Hüdâyî'nin saray nezdinde ne kadar itibarlı olduğunu göstermektedir.

B- Kamu Düzeni İle İlgili Öğütler

Hüdâyînin toplum görüşü herkesin emniyet ile huzurda ve muhabbetinde olduğu toplumdur. Bunun için padişahın bunda mükellef olduğunu düşünmüş ve açıklamıştır. Gerek yapılan anlaşmalarda, gerekse dışarıdaki karışıklıklarda İran meselesi, garb meseleleri gibi insanların özellikle müslümanların emniyetinin sağlanmasının gerektiği üzerinde durmuştur Hüdâyî hazretleri.⁷¹

Halkın moralini alt üst edecek anarşi ve zulüm hareketlerine karşıdır ve nasihatlerinde özellikle İstanbul'un islamî yaşayış ve toplum düzeninin daha iyi olmasını arzu eder. Hatta padişahın huzurlu olmasını yeterli görmeyip hüznün ve sevincin umumî olmasını, şahsî olmamasını arzu eder.⁷²

Hüdâyî toplumdaki kötülükleri ve kamu düzeninin bozulmasına sebep olan filleri şöyle sıralar:

- * Şeriatın icrasında ve sünnetin ihyasında gevşeklik
- * Namazın terk edilmesi
- * Zekât ve sadakanın ihmal edilmesi
- * Eşkiyanın türemesi
- * İçki içenlerin çoğalması
- * Fâsık ve fâcirinin türemesi
- * Mehdîlik iddia edenlerin zuhuru.

Hüdâyî bu kötülüklerin kaldırılmasının kamu düzenini muhafazası için gerekli olduğunu belirtip, güvenlik ve huzurun temininin önemine işaret etmiştir.⁷³ Hüdâyî'ye göre devlet halkı ile birlikte padişahın mülküdür. Padişah da hem Allah'a karşı hem de topluma karşı birinci derecede mesuldür. Bu sebeple padişah şeriata uygun olmak koşulu ile mülkünde tasarrufta bulunabilecektir⁷⁴

Hüdâyî bu tavrı ortaya koyarken evliyaullahla istişareyi önemli görmüştür. Bunun şeriat ile sünnet mücibi olduğunu belirtip gelebilecek tepkilerin de önüne geçileceğini belirtmiştir. Buradan şu sonuca ulaşabiliriz; halk meşahıya güveniyor ve onların kararlarının ve tavsiyelerinin "doğru" olduğu noktasında birleşiyordu.

Kamu düzeninin sağlanmasında; hukuk ilkelerine (dinî kurallara) bağlı kalınmasını şart koşan Hüdâyî, Nahl süresi 125. âyete vurgu yaparak "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır onlarla iyilikle mücedele et" âyetinin devletin şiarı olmasını gerektiğini belirtmiştir⁷⁵.

Hüdâyî'nin mektuplarında toplum düzeninin sağlanması için yapılacak çalışma ve verilecek mücadelenin toplumun her kesimini kucaklaması gerektiğini ve tek yönlü olmaması gerektiğini söylüyor. Bunun için yapılacak mücadele şu şekilde yürütülmelidir:

Temel eğitime önem verilmeli (temel eğitimden kasıt şair-i dinin ayakta tutulması ve islamiyetin icrasıdır);

Yöre şartlarının göz önünde tutulması (toplum ve insan psikolojisine en uygun stratejilerin belirlenmesini istemiştir);

Vaaz ve irşad'ın yaygınlaştırılması;

Af ve teşvikte bulunmak;

Gerektiğinde yasaklamalar getirmek;

Son çare olarak askerle yoklamak⁷⁶.

Azîz Mahmut Hüdâyî, açıkca görüldüğü gibi kamu düzeninin özellikle nasihat ve eğitimle sağlanabileceği görüşündedir. Fakat toplumda ıslah olmayacak azgınlıklarında bulunduğunu bunlara da zor kullanılması gerektiğini, bu yapılırken toplumun tedirgin edilmemesini ifade etmiştir⁷⁷

Hüdâyî, padişahın iyiliğini, yaşamasını ve devletinin bekasını istemeyenleri kâfir olarak görür. Onlara harb ilan etmenin caiz olacağını kabul eder. Hüdâyî bu görüşünü şöyle ifade eder; “padişahının bekasını ve hayatını murad etmeyen mümin ve müslüman değildir. Küfrüne hükmederiz”.⁷⁸

C-Padişaha Yapmasını Teklif Ettiği İşler

Azîz Mahmut Hüdâyî; yöneticilerin uyguladıkları siyasetin hukuka uygunluğu hususunda onları uyarıyor ve sorumluluklarını hatırlatıyordu. Bununla birlikte dış siyasette ve iç siyasette onları yönlendiriyor, danışmanlık yaparak devletin siyasetini belirliyordu. Bununla birlikte, kendisi bizzat padişahın gerek kamu menfaati için, gerekse lüzumlu görüp devletin menfaati için bazı isteklerde bulunmuştur. Bunda zarureti esas almıştır

*** Boğaziçi'ne köprü yapılması**

Hüdâyînin mektuplarından III. Murad'da yazıldığı anlaşılan mektubunda, Boğaziçi'ne köprü yapılmasını arzu etmektedir. Tehlikeli olan deniz seyahatinin, deniz ulaşımındaki bu riskin boğaza köprü yapılarak giderilmesini istiyor. Bunun için bir plan hazırlamış ve padişaha yazılı olarak sunmuştur.

Mektupta padişahın zaruret gereği boğaz köprüsü yapılmasının elzem olduğunu, korkmaması gerektiğini bunun kıyamete kadar dualara muhatap olunacak güzel bir iş olacağını belirterek halkın buna şiddetle ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir.⁷⁹

*** Büyük Ayasofya yakınlarındaki arenanın zaviye yapılması**

Hüdâyî, halkın maddi ihtiyaçları yanında manevi ihtiyaçlarında giderilmesini arzu eder. O devirde halkın manen doyması ve huzura ermesi zikrullah ve riyazetle gerçekleşiyordu. Bu faaliyetlerin toplu veya ferdi olarak icra edildiği yer-

ler zaviyelerdir. Bu tür ihtiyaçları göz önüne alan Hüdâyî, padişahın eskiden ma'bed olma ihtimali bulunan ancak Bizanslılar zamanında arena olarak kullanılan Büyük Ayasofya yakınlarındaki yerin zaviye yapılmasını istiyor.⁸⁰

* Arslanhane yerine büyük bir cami ve külliye yapılması

Azîz Mahmut Hüdâyî'nin arslanhaneyi zaviyeye çevirme teklifi başlangıçta itibar görmemiş benziyor. O bu konudaki ilk teklifini muhtemelen III. Murad'a yapmış görünüyor. Bir cümlesinde "bizzat kendiniz edesiniz, Zaviye-i Muradiye-i Muhammediye olsun" derken III. Murad'ı kastetmiş olabilir.

Hüdâyî daha sonra arslan yatağını zaviyeye çevirmesi konusunda ısrarlarına devam ettirmiştir. Sonra zaviye teklifinin yanına cami ve külliye inşasını da ilave etmiştir. Hüdâyî'nin ifadelerinden büyük Ayasofya yakınlarındaki bu yerin önceden patrikhane olduğu anlaşılır.⁸¹

Tarihi olaylar göz önüne alınırsa bu teklifi III. Murad'dan sonra I. Ahmed'e yapmıştır. Caminin temel atma merasiminde Hüdâyî temele ilk kazmayı vuranlardan birisidir.⁸² Açıldıktan sonra I. Ahmed'in Hüdâyîye camide vaizlik teklif etmesi bunu desteklemektedir.⁸³

* Hz. İbrahim'in Kabrinin ve Mescidi Haram'ın tamir edilmesi

Azîz Mahmud Hüdâyî halkın yararına yeni zaviye ve camiler yapılmasını istediği gibi daha önce yapılanların da saygı ile korunmasını ve yaşatılmasını arzu eder. Bir mektubunda Mescid-i Haram'ın, oradaki makam-ı İbrahim'in tamirini istemiştir. Mektubunda Hüdâyî Hz. İbrahim'in faziletlerini saydıktan sonra, bu faziletlerinden dolayı, kurban ve hac ibadetinin müminlere emredildiğini söyler. Hüdâyî; gelen hacılardan Hz. İbrahim'in mezarının ve imaretinin harab olduğunu öğrenir. Bunun üzerine padişahın Hz. İbrahim'in kabrinin tamirini ister. Bunun Hz. İbrahim'in ruhaniyetini memnun edeceğini ve kendilerini sevindirenlere yardım edeceğini belirtmiştir.⁸⁴

Görüldüğü üzere Hüdâyî, islamın şairi olan mekanların imar ve bakımına son derece önem vermiş bu faaliyetlerde bulunanlara Allah'ın (cc) yardımının eksilmeyeceğini dolayısıyla da elde edilecek menfaatin boyutlarının büyük olacağını ifade etmiştir. Zaten kendisinin siyasetinde belirleyici olanın yüksek ahlak ve erdem olduğunu, bunun en mükemmel kaynağının da Kur'an ve Hz. Peygamber (S.A.V) olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz.

* Asker ocağının ıslahı

Hüdâyî devletin gücünün halk ve askerin birlikte hareket etmelerinden doğacağını mektuplarında belirtmiştir.⁸⁵

Zaman zaman askerinin disiplinsizliğini müşahede eden Hüdâyî bunun önlenmesi için askerinin ıslah edilmesi gerektiğini, bu hususta açık kapı bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî askerinin sivil yönetime bağlılığında zaafiyet göstermesini, devletin gücünün zayıflamasına sebep olacağını düşünmüş yine bu hususta sivil iradenin gücünün zayıflamasının toplumdaki dengeleri de bozacağını ifade etmiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî, sivil iradeyi önemsemiş, asker ocağının yeri ve konumunun sivil iradeye bağlılığı ile sağlamlaşabileceğini savunmuştur.

Sonuç

Azîz Mahmud Hüdâyî, Osmanlı'nın medeniyet yarışında zirvede olduğu bir dönemde gerek siyaseti yönlendirmesi ile, gerekse devletin ve milletin bekâsı için göstermiş olduğu fedakarlıklarla Osmanlı tarihine damgasını vurmuş şahsiyetlerden birisidir.

Hayatında sivil toplumun en güçlü temsilcilerinden biri olan Hüdâyî, siyasetin toplumdan kopmasına müsaade etmemiş, halkla saray arasında köprü olmuştur. Derin tarih bilgisi ve beşerî ilimlerdeki birikimi, tasavvufî derinliği, islamî ilimlerdeki üstünlüğü, Kur'an ve sünnet çizgisine bağlılığı ve hassasiyeti kendisini siyaseti yönlendiren bir konuma getirmiştir.

Hüdâyî, devletin hizmet sunumunda, eksik ve yanlış hizmet sunması halinde hem hukuken hem de manen sorumlu olacağını, düşmanlarla münasebette zulüm ve baskı ile siyaset yapmanın mümkün olmayacağını, anarşi, terör ve huzurun bozulmasını körükleyen bütün düşüncelerin yanlış ve dalalet olduğunu belirtmiştir.

Safevî devletinin zulüm ve baskı ile yayılmasını ve terörü, anarşiyi Osmanlı içinde körüklemesini hiçbir zaman kabul etmemiş, en sert tepkileri vermiştir. İdarenin ve padişahın halka güler yüzle ve merhametle hizmet etmesi gerektiğini vurgulamış ve ihtiyaçların temininde devletin kurumları ile sorumlu davranması gerektiğini ve bunun islamî bir vecibe olduğunu belirtmiştir.

Devletin kurumlarına saygıda kusur etmemeye gayret etmiş, halka adalet dağıtacak devlet kurumlarının görevlerini suistimal etmemelerini vurgulamıştır. Sert ifadelerle padişahları ve devlet erkanını uyarmış, padişaha ve sivil yönetime yönelik her türlü müdahaleye cevap vermiş, bu anlayışın yanlış ve devletin gücünü zayıflatan en önemli unsurlardan birisi olduğunu vurgulamıştır.

Hüdâyî; toplumun ve devletin menfaatini birlikte gözetmiş, toplumla devleti karşı karşıya getirtmemeye çalışmıştır. Adaletli, erdemli, hukuka riâyet eden, zulm etmeyen bir devlet anlayışını savunmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin derin entellektüel kimliği ve mütevazî hayatı O'nun etkisini gerek yaşadığı dönemde, gerekse daha sonraki dönemlerde ziyadeleştirmiş, onu cazibe merkezi kılmıştır. Bugün bu kadar geniş katılımlı toplantı ve sempozyumun gerçekleşmesi bunun bir göstergesidir. Saygılarımla...

DİPNOTLAR

- ¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. 4, s. 338.
- ² M. Salim Güven, Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İst. 1992. s. 44; Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, I /307 İst. 1986.
- ³ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, II /26, 27, İst. 1978.
- ⁴ Yılmaz Öztuna, a.g.e.I/301 ist 1986.
- ⁵ M.Salim Güven, a.g.e. , s. 46.
- ⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III. /554, Ankara T.T.K. 1977.
- ⁷ M. Salim Güven, a.g.e., s. 47; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/323.
- ⁸ M.Salim Güven, a.e, s. 44; Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, I /307.
- ⁹ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, II /26, 27.
- ¹⁰ Yılmaz Öztuna, a.g.e.I/301.
- ¹¹ M.Salim Güven, a.g.e., s. 46.
- ¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III /554.
- ¹³ Yılmaz Öztuna, a.g.e., I./323.
- ¹⁴ a.e,1/334 -346.
- ¹⁵ H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, s. 37, İst. 1982.
- ¹⁶ M. Salim Güven, a.g.e., s. 49.
- ¹⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 71.
- ¹⁸ E. Ruhi Fırlalı, Çağımızda İtikadi Olan Mezhepler, s. 192, İst 1986.
- ¹⁹ M. Salim Güven, a.g.e., s. 66.
- ²⁰ M.Salim Güven, a.e, s. 66.
- ²¹ M.Salim Güven a.e, s. 67.
- ²² M.Salim Güven, a.e,68.
- ²³ M.Salim Güven, a.e, s. 69.
- ²⁴ M.Salim Güven, a.e. s. 69.
- ²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III.2/110.
- ²⁶ a.e, III.2/173-176.
- ²⁷ M. Salim Güven, a.g.e. s. 70.
- ²⁸ a.e, s. 70.
- ²⁹ a.e, s. 71.
- ³⁰ a.e, s. 71.
- ³¹ a.e, s. 72.
- ³² a.e, s. 73.
- ³³ a.e, s. 73.
- ³⁴ a.e, 74.
- ³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., III./2/371; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/323.
- ³⁶ M. Salim Güven, a.g.e., s. 75.
- ³⁷ Uzunçarşılı a.g.e., III.2/371-372; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/328.
- ³⁸ a.e, I/328.
- ³⁹ Nevzat Köseoğlu, Türk Dünyası Tarihi, s. 285.
- ⁴⁰ M. Salim Güven, a.g.e., s. 79.
- ⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e., III.2/152; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/282.
- ⁴² M. Salim Güven, a.g.e., s. 79.
- ⁴³ a.e., s. 79.
- ⁴⁴ Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/300.
- ⁴⁵ a.e, I/320.
- ⁴⁶ M. Salim Güven, a.g.e., s. 80.
- ⁴⁷ Tın, 95/4-6; M.Salim Güven, a.g.e., s. 80.
- ⁴⁸ M. Salim Güven, a.g.e., s. 80.

- 49 a.e, s. 81.
50 a.e, s. 81.
51 a.e, s. 82.
52 a.e, s. 83.
53 Yılmaz Öztuna, a.g.e., I./337.
54 Nevzat Köseoğlu, a.g.e., s. 301.
55 M. Salim Güven, a.g.e., s. 84.
56 H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 123.
57 M. Salim Güven, a.g.e., s. 86.
58 a.e, s. 86.
59 a.e, s. 90.
60 a.e., s. 90.
61 a.e, s. 95.
62 a.e, s. 100.
63 a.e, s. 100.
64 a.e, s. 101.
65 a.e, s. 101.
66 a.e, s. 103.
67 a.e, s. 104.
68 a.e, s. 105.
69 a.e, s. 105.
70 a.e, s. 106.
71 a.e, s. 107.
72 a.e, s. 108.
73 a.e, s. 110.
74 a.e, s. 111.
75 a.e, s. 111.
76 a.e., s. 111.
77 a.e, s. 115.
78 a.e, s. 115.
79 a.e., s. 116.
80 a.e, s. 118.
81 a.e, s. 119.
82 a.e, s. 120.
83 Uzunçarşılı, a.g.e., III,2/554.
84 H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 54.
85 M. Salim Güven, a.g.e., s. 122.
86 a.e, s. 122.